

**Mavzu: Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan
korreksion ishning o'ziga xos xususiyatlari**

Zukurboyeva Muhlisa

Nizomiy nomidagi TDPU surdopedagogika yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqidagi kamchiliklar va ular bilan olib boriluvchi logopedik ishlarning o'ziga xos xususiyatlari haqida ko'rishimiz mumkin. Maqolada olimlar tomonidan qilingan samarali ishlar va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda uchraydigan nutqiy kamchiliklar, ularni korreksiyalash yo'llari o'rganildi.

Kalit so'zlar: zaif eshituvchi bolalar, eshituv differentsiatsiyasi, alaliya, ekspressiv nutq, individual yondashuv.

Аннотация: В данной статье мы можем узнать о дефектах речи у детей с нарушением слуха и об особенностях логопедической работы, проводимой с ними. В статье изучена эффективная работа ученых, выявленные дефекты речи у слабослышающих детей и пути их коррекции.

Ключевые слова: слабослышающие дети, слуховая дифференциация, алалия, экспрессивная речь, индивидуальный подход.

Annotation: In this article, we can learn about speech defects in hearing-impaired children and the features of speech therapy work with them. The article reviews the effective work of scientists, identified speech defects in hearing-impaired children, and provides ways to correct them.

Key words: feeble-minded child, auditory differentiation, alalia, expressive speech, individual approach.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishning o'ziga xos xususiyatlari shundaki logopedik ta'sir eshitishi qisman pasaygan zaif eshituvchi bolalar nutqini korreksiyalash ustida olib boriladigan ishda samarali qo'llanishi mumkin. F.F Rau, L V Neyman va V I. Beltyukovlarning ta'riflashicha,

“zaif eshituvchi bolalarda nutqni idrok qilishda qiyinchiliklar tug'iladi, biroq maxsus yaratilgan shart-sharoitlarda (ovozni kuchaytirish, gapiruvchining bevosita quloqqa yaqin kelishi, tovush kuchaytiruvchi asboblarni qo'llash va hokazo) eshitishi yordamida nutqiy muloqotga kirishish mumkin bo'ladi. Eshitishning yaqqol va turg'un pasayishi nafaqat nutqni idrok qilish, balki ekspressiv nutqning buzilishiga (yoki rivojlanmasligiga) ham olib kelishi mumkin. Bu holda, har bir aniq holatda ekspressiv nutqning buzilishi darajasi eshitishning pasayishi darajasiga qarab belgilanadi, daraja qanchalik og'ir bo'lsa shunchalik yomonlashadi. Zaif eshituvchilarda disleksiya muammosi hozirgi kungacha o'rganilmagan. Ular orasidagi fonetik-fonematik disleksiya birmuncha keng tarqalgan. Zaif eshituvchilarning impressiv nutqini tekshirish bilan birga, ekspressiv nutqini ham har tomonlama tekshirish muhim hisoblanadi. Agar nutqning rivojlanmaganligidan tashqari, eshitish funksiyasi holati bilan bevosita bog'liq bo'lmagan bo'lib, nutqda yana qandaydir boshqa buzilishlar mavjud bo'lsa (masalan, duduqlanish, rinolaliya va boshqalar), u holda tekshirish nomlangan kamchiliklar alomatlarining ketishi bilan to'ldiriladi. Bunday hollarda zaif eshituvchilarni logopedik tekshirishda normal eshituvchi bolalarni tekshirish mobaynida, bir biridan farq qilmaydi. Asosiysi, tekshirishda bolaning xarakteriga bog'lab tekshirish va bolaning o'ziga taklif qilingan nutqiy materiallarni qanchalik eshitayotganligiga doimo e'tiborni qaratgan holda vazifani olib borishi lozim, aks holda ayrim vazifalar ularga tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin, u esa noto'g'ri tashxisga olib keladi. Yaxshi eshitishni ta'minlash uchun quyidagilardan foydalaniladi:

- ovoz balandligini kuchaytirish;
- gapiruvchi bilan bolaning quloq suprasi orasidagi masofani qisqartirish;

Tovush kuchaytiruvchi asboblari (ko'pincha, individual foydalanish uchun eshitish apparatlari). Eshitishning kuchli pasayishida vositalar kombinatsiyalangan bo'lishi mumkin (masalan, bir vaqtning o'zida ovozni balandlatib, bola qulog'igacha bo'lgan masofani qisqartirish). Yaqqol ifodalangan nutq rivojlanganligiga ega zaif eshituvchilar uchun tovushlarning eshituv differentsiatsiyasi buzilishini tekshirish

muhimdir. Bolalarda tovushlarni eshitish differentsiatsiyasi holatini baholashda yo'l qo'yiladigan xatolarni oldini olish maqsadida, tekshirish jarayonida ko'ruv idrokining imkonini chegaralash maqsadida logoped yuzini ekran bilan to'sishi kerak. Bu shartga rioya qilinmasa, bola artikulatsion xususiyati bo'yicha tovushni farqlashi mumkin. Bu logoped tomonidan nomlangan "sim" —"shim" kabi so'zlarni xatosiz takrorlashga yordam beradi. Tabiiyki, bundam noto'g'ri tushuncha hosil bo'ladi, bu esa xato xulosaga olib keladi. Og'zaki diktantlarni o'tkazishda ham ko'ruv idrokini chegaralashi lozim, biroq bunda ham zaif eshituvchilar yozuv jarayonida o'zlarida mavjud so'z obrazlariga tayanishlari mumkin. Bolaning eshitish funksiyasi holati bilan bevosita bog'liq bo'lmagan nutq buzilishlarini zaif eshituvchilarda bartaraf etish, logopediyada qabul qilingan odatiy sullar yordamida olib boriladi. O'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lgan eshitish kamchiligini hisobga olish va individual yondoshuvni ta'minlashdan kelib chiqadi. Lug'atni boyitish va mustahkamlash va nutqning grammatik qurilishini shakllantirish bo'yicha ish tizimi A.G. Zikeyeva, K.G. Korovina va boshqa mualliflar ishlarida yoritilgan. Zaif eshituvchi bolani yangi so'z bilan tanishtirishda, uni to'liq idrok qilishni ta'minlash lozim. Bunga so'zni yetarlicha baland va aniq talaffuz qilish hisobiga erishiladi. Xususan so'zning bir vaqtning o'zida (urg'usiz qismlari bilan bir xil) talaffuz qilish va bola diqqatini so'zlayotgan insonning artikulatsiyasiga qaratish va hokazolar ham shular jumlasidandir. Zaif eshituvchi o'quvchilarni yangi grammatik shakllar bilan tanishtirishda ham shunday qoidalarga rioya qilinishi muhim o'rin tutadi. Eshituvi pasaygan bolalar uchun bevosita eshitish kamchiligi bilan bog'liq nutq komponentlarining (tarkibiy qismlar) shakllanmaganligi xosdir. U nutqning barcha tomonlarini qamrab oladi. Biroq, zaif eshituvchilarda eshituv funksiyasi holati bilan bog'liq bo'lmagan nutqiy kamchiliklarning shakli ham kuzatiladi. Bular duduqlanish; nutq tempining buzilishi, rinolaliya, optik disgrafiya va disleksiya, dizartriya, mexanik dislaliya, ovoz buzilishi, alaliya, erta bolalar afaziyasi.

FONETIK-FONEMATIK BUZILISHLAR. Gohida bir bolaning o'zida aynan bir tovushlarni buzib talaffuz etish, bir vaqtning o'zida sensomotor buzilish

kuzatiladi. Bunda ma'lum tovushni talaffuz qilish uchun muhim bo'lgan artikulatsion harakatlarni bajarish imkoniyatining yo'qligi, uni akustik jihatdan yaqin tovushlardan eshitib farqlash imkoniyatining yo'qligi bilan qo'shilib kelishi mumkin. Zaif eshituvchi bolalarda tovush talaffuzi buzilishining aralash shakli ko'p uchraydi. Demak, zaif eshituvchilarda fonetik-fonematik buzilishlar, ko'pgina nutq tovushlarini eshitib farqlashdagi yaqqol ifodalangan qiyinchiliklar va ko'p hollarda murakkab sensomotor buzilishiga asoslangan tovush talaffuzining polimorf buzilishlarida namoyon bo'ladi, nutqning lug'at va grammatik tizimini buzilishi. Eshitishning erta pasayishi va kuchli ifodalanishida, bolalarda lug'atning rivojlanishi normadan orqada qoladi, bunda ularning ko'pchiligi maktabga faqat bir nechtagina asosiy so'z bilan keladilar. Biroq, eshitishning yengil pasayishida ham zaif eshituvchilarda nutqning lug'at tomoni odatda buzilgan bo'ladi. Lug'at boyligining rivojlanmaganligi asosida jaranglashi bo'yicha yaqin so'zlarni eshitib-farqlab idrok qilish imkoniyatining yo'qligi va so'zning urg'usiz qismlarini noaniq idrok qilish yotadi. Buning natijasida zaif eshituvchi bola ko'pincha so'zning urg'uli qisminigina ozmi-ko'pmi aniq eshitib idrok qilish qobiliyatiga ega. Buning natijasida nutqning lug'atini shakllanishi uchun to'laqonli asos bo'lib xizmat qila oladigan, eshituv obrazlarining noaniqligiga va yetarli turg'un emasligiga olib keladi. Fonematik tizimning normal faoliyat ko'rsatishi barcha nutq tovushlarining bexato eshituv differentsiatsiyasi imkoniyatini (akustik jihatdan yaqin tovushlarni qo'shganda ham) va ularning to'g'ri talaffuzini ko'zda tutadi. Fonetik tizim holatini xarakterlovchi bu ikki tomon, erta paydo bolgan zaif eshituvchi shaxsda normal shakllana olmaydi. Zaif eshituvchilarda nutq tovushlarini eshitish differentsiatsiyasi, eng avvalo, ular tomonidan idrok qilinuvchi tovushlar chastotasi diapazonining chegaralanganligidan aziyat chekadi. Bundan tashqari, bolalarda nutq- eshituv analizatorining markaziy bo'limida analitik-sintetik faoliyatning ikkilamchi rivojlanmasligi kuzatiladi. Bu eshituv ta'sirlovchilarining periferiyasidan kelib tushuvchi "sifatsizlik"dan kelib chiqadi (tovushlarni eshitib idrok qilishning butunlay iloji yo'qligi yoki ularning barcha formatlarini ham idrok qilmaslik). Birinchi darajadagi zaif eshituvchi bolalar quloq suprasi yaqinida,

odatdagi suhbat balandligidagi ovozda talaffuz qilingan 75%dan ko'p bo'lmagan undoshlarni farqlaydilar. Bunda quloqdan 0,5 m masofadagi uzoqlikda undoshlarni farqlash 60% gacha pasayadi, 2 m masofada esa hatto 40% gacha farqlash imkoniyati pasayadi, bunday sharoitda bog'langan nutqni idrok qilish imkoniyati faqat nutqni to'liq egallagan bolaning o'zida mavjud bo'lgan so'z va iboralarning yaxlit obraziga tayanganligi sababligina sodir bo'ladi. Bunda bola so'z va iboradagi yetishmaydigan qismini anglaydi (ko'pincha xato anglaydi). Agarda bola mukammal nutqqa ega bo'lmasa, bunday anglash imkoniyati bo'lmaydi. Shu sababli bir xil darajadagi (biroq nutqiy rivojlanishi turli darajada bo'lgan) zaif eshituvchi bolalar nutq tovushlarini turlicha payqaydilar. Aynan xuddi shu sabab tufayli bir xil darajadagi zaif eshitish holatida tovushlarni eshitish differentsiatsiyasi holati birinchi bo'lim o'quvchilariga qaraganda 2 bo'lim o'quvchilarida nisbatan yomonroqdir. Biroq L.G. Paramonova tadqiqotlariga muvofiq hatto zaif eshituvchilar maktabining birinchi bo'limida ham 78% dan ko'proq yuqori sinf o'quvchilari 4 dan 45 juftgacha undosh tovushlarni eshitib farqlamaydilar. Ayniqsa, sirg'aluvchi j va t tovushlarini farqlash qiyin kechadi. Boshqa fonetik guruhga kiruvchi undosh tovushlarni eshitib farqlash birinchi bo'lim o'quvchilari uchun unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi. Nutqi rivojlanmagan zaif eshituvchi bolalar bilan barcha buzilgan nutq komponentlari tovush talaffuzi, leksik-grammatik tizim, yozuv, ekspressiv va impressiv nutq korreksiyasi ustida ishlash muhimdir. Kombinatsiyalashgan nuqsonlar sonining o'sishi, ularni differensial tashxislashni mukammallashtirish va nafaqat o'qitishning o'ziga xos usullarini, balki logopedik ta'sirni qo'llashni talab qiladi.

Xulosa

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni nutqiy faoliyatidagi kamchiliklarni o'rganish va bu borada samarali ishlarni olib borish o'quv jarayoni hamda o'qitishni yengillashtiradi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni og'zaki nutqini muloqot quroli sifatida rivojlantirish orqali ularni ma'naviy yetuk, har tomonlama uyg'un va barkamol rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyatga, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega qilish lozimligi ko'zda tutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Isoqjonova D. M., Farzona N. ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARDA BOG‘LANGAN NUTQNI RIVOJLANTIRISH: Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 6. – №. 4. – C. 39-44.
- 2.
3. qizi Isoqjonova D. M. et al. ESHITISHDA NUQSONI BO ‘LGAN BOLALARNI OG ‘ZAKI NUQTGA O ‘RGATISH TEXNOLOGIYASI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 16. – C. 896-900.
4. Isoqjonova D. M., Abdurazakova M. A. ZAMONAVIY HAYOTIMIZDA ESHITISH NUQSONINING KELIB CHIQISH SABABLARI: Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 6. – №. 3. – C. 133-139.
5. Ayupova M. Y. Speech Preparation of Preschool Children with Speech Deficiency for School Education //Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2022. – C. 2345-2353.
6. www.ziyo.com.kutubxonasi